

SIF Impact Factor - 5.54

E- ISSN 2582-5429

AKSHARA

Multidisciplinary Research Journal
Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal
February 2022 Special Issue 04, Vol. VI (C)

CONTEMPORARY TRENDS IN HUMANITIES, COMMERCE AND LIBRARY SCIENCE (CTHCLS 2022)

Guest Editor

Dr. Ganesh Anant Thakur

Principal

Mahatma Phule Arts, Science and Commerce College, Panvel.
District. Raigad. Maharashtra. 410206

Executive Editor

Mr. Sopan L. Gove

IQAC Co-ordinator

M.P.A.S.C. College, Panvel

Associate Editor

Mr. Sunil S. Avachite

Librarian

M.P.A.S.C. College, Panvel

Chief Editor : Dr. Girish S. Koli, AMRJ
For Details Visit To - www.aimrj.com

Akshara Publication

Akshara Multidisciplinary Research Journal

Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal

E- ISSN 2582-5429

February 2022 Special Issue 04 Volume VI (C)

SJIF Impact- 5.54

Akshara Multidisciplinary Research Journal

Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal

February 2022

Special Issue 04 Volume VI (C)

**CONTEMPORARY TRENDS IN HUMANITIES,
COMMERCE AND LIBRARY SCIENCE
(CTHCLS 2022)**

Guest Editor

Dr. Ganesh Anant Thakur

Principal

Mahatma Phule Arts, Science and Commerce College, Panvel.
District. Raigad. Maharashtra. 410206

Executive Editor

Mr. Sopan L. Gove

IQAC Co-ordinator

M.P.A.S.C. College, Panvel

Associate Editor

Mr. Sunil S. Avachite

Librarian

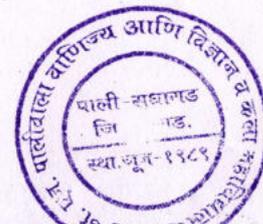
M.P.A.S.C. College, Panvel

Akshara Publication

Plot No 143 Professors colony,

Near Biyani School, Jamner Road, Bhusawal Dist Jalgaon Maharashtra 425201

Index

Sr.No.	Title of the paper	Author's Name	Pg.No
1	जागतिकीकरण आणि नवसंवेदन	डॉ. विद्या नावडकर	05
2	उत्तर आधुनिकतावादाच्या अनुषंगाने नव्वदोत्तर मराठी अनियतकालिकांमधील कविता या साहित्यप्रकाराची चिकित्सा	प्रा. प्रवीण गायकर	09
3	'ओरबिन'- औद्योगिकीकरणाचे भीषण वास्तव (गजानन देसाई)	डॉ. वर्षा फाटक	13
4	आधुनिक मराठी ग्रामीण कविता	डॉ. अतुल चौर	16
5	उत्तर आधुनिकता आणि आदिवासी साहित्य	प्रा. अनिल वळवी	20
6	आधुनिक मराठी साहित्य-नाटक साहित्यप्रकार	प्रा. दीपक गडकर	24
7	आदिवासी कवितेची वाटचाल	डॉ. सोनू लांडे	28
8	कोरोना महामारीचा नाशिक जिल्ह्यातील कृषी पर्यटनावर झालेला परिणाम	वाघ जीवनकुमार शामराव	31
9	कोविड काळात भारतातील स्थूल देशांतर्गत उत्पादनाचे विश्लेषण	प्रा. संतोष गोरवे	35
10	कृषी संशोधनाची कृषी विकासातील भूमिका संदर्भ: प्रादेशिक संशोधन केंद्र कर्जत, जिल्हा. रायगड, महाराष्ट्र		39
11	भारतातील कृषी संशोधनाची कृषी विकासातील भूमिका	डॉ. रमेश पदु म्हात्रे श्री कांतीलाल शंकर पाटील	44
12	आदिवासी महिलांच्या शाश्वत विकासासाठी शासनाच्या शैक्षणिक योजना: संदर्भ पनवेल तालुका	डॉ. अनिल नारायण पाटील सौ. सुचिता रमेश म्हात्रे	48
13	भारताच्या आर्थिक विकासात सागरी मत्स्य व्यवसायाची भूमिका	डॉ. डी. व्ही. पवार सिताफुले एल. एस.	53
14	कृषी संशोधनाची कृषी विकासातील भूमिका संदर्भ: कृषी संशोधन केंद्र पालघर	डॉ. जयवंत काशिनाथ पाटील	58
15	महाराष्ट्रातील शैक्षणिक सुधारणा चळवळीचा इतिहास	डॉ. शिंदे भानुदास धोंडीबा	61
16	भारतीय लोकशाही समोरील आव्हाने	डॉ. सुनिल लक्ष्मण परदेशी	64
17	महात्मा गांधीजींच्या अहिंसेची वर्तमानकाळाच्या संदर्भात विज्ञाननिष्ठ प्रासंगिकता	डॉ. गणेश शंकर विधाटे	66
18	१९६२ चे चीनचे आक्रमण व यशवंतराव चव्हाणांची भूमिका	डॉ. राजश्री निकम	69
19	रायगड जिल्ह्यातील आदिवासी समाजाच्या आर्थिक समस्या	डॉ. पाथरकर एस. व्ही.	73
20	भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील विद्यार्थ्यांचे योगदान	प्रा. शिंदे नारायण अंबू	76
21	इंदिरा गांधी यांचे जीवन व कार्य एक चिकित्सक अभ्यास	डॉ. रविंद्र बाबुराव जाधव	78
22	जागतिक राजकारणातील समकालीन समस्या	प्रा. डॉ. पराग गोविंद पाटील	81

19

रायगड जिल्ह्यातील आदिवासी समाजाच्या आर्थिक समस्या

प्रा. डॉ. पाथरकर एस. व्ही.

(इतिहास विभाग प्रमुख)

शेट जे. एन. पालीवाला महाविद्यालय, पाली, ता. सुधागड जिल्हा - रायगड

प्रस्तावना

आदिवासी समुदाय भारतीय समाजातील सर्वांत मागास समाज आज सर्वाधिक दुर्लक्षित घटक आहे हे सर्व आजमित्या मान्य करण्यात येते आदिवासी समुदायाचे मागासलेल्या सर्वव्यापी स्वरूपाचे आहे. समुदाय आर्थिक, सामान्यता राजकीय आल्या शैक्षणिक दृष्ट्या सर्वाधिक मात्रात समजला जातो. तिसऱ्या जगातील विकासशिल देशांची आर्थिक मागासलेपणा, दारिद्र्य, बेरोजगार, निरक्षरता, अंधश्रद्धांचा पगडा, रायगड जिल्ह्यातील अनारोग्य आणि कुपोषण ही सर्व वैशिष्ट्ये आदिवासी समुदायात आढळून येतात. विकासशील देशांसमोर असलेल्या समस्या आदिवासी कातकरी समुदायात अधिक प्रकर्षाने अस्तित्वात आहे. त्या मागासलेपणा या मूलभूत समस्येशी निगडीत असलेल्या विविध पैलूंचे रायगड जिल्ह्याच्या संदर्भातील विवरण खालीलप्रमाणे करण्यात आले आहे.

आर्थिक समस्या : आदिवासी समाजाची आर्थिक समस्या ही मूलभूत आणि महत्वपूर्ण आहे. कोणत्याही व्यक्तीचे आणि समाजाचे अस्तित्व हे अन्न, वस्त्र व निवारा या मूलभूत गरजांच्या पूर्तीवर अवलंबून असते, हे त्रिकालबाधित सत्य आहे. यावरूनच आदिवासी समाजाच्या मागासलेपणाचे कारण सहज लक्षात येते. या संबंधात के. जे. सावे म्हणतात 'सर्व सुधारणांचा आधार शैक्षणिक व प्राथमिक शिक्षणातील सुधारणा आहे. असे कोणताही उत्साही सुधारक निश्चितपणे म्हणेल याबाबत वाद असाण्याचे कारण नाही. पण कातकरीच्या (रायगड जिल्ह्यातील एक प्रमुख आदिवासी जमात) सारख्या आदिवासींच्या बाबतीत भाकरीचा प्रश्न त्याआधी सोडविला पाहिजे. भूकेची नैसर्गिक गरज प्रथम भागविली पाहिजे. ज्या लोकांना दोन वेळेला पोटभर भाकरी मिळत नाही त्यांच्याविषयी साक्षरता हा अवास्तव विषय होईल 'रायगड जिल्ह्यातील आदिवासींचे आर्थिक प्रश्न खालीलप्रमाणे सांगता येतात. 1

(अ) परंपरागत पध्दतीची शेती: रायगड जिल्ह्यातील बहुसंख्य आदिवासी हे शेतीचा आणि शेतमजुरीचा व्यवसाय करतात. बहुतेक आदिवासी हे अल्पभूधारक आणि सीमांत भूधारक आहेत. त्यांची शेती अवलंब करतात. त्यांची ही शेती करण्याची पध्दत अति मागासलेली आहे. त्यातून येणारे उत्पन्न अगदीच तुटपुंजे असते. त्यांच्या दारिद्र्याचे हे एक कारण आहे. 2 स्थानांतरीत शेतीमुळे जमिनीची धूप होऊन ती निकृष्ट बनते. त्यामुळे त्यांना शेतीकरिता नवीन जागा पहावी लागते. या पध्दतीने जंगलतोड होऊन वनस्पती नष्ट होत असते.

(ब) जंगलासंबंधीचे कायदे: रायगड जिल्ह्याच्या ३५ % भाग हा जंगलांनी व्यापलेला आहे. आदिवासी हे या जंगलाचे राजे समजले जाते. जंगल ही त्यांची मालमत्ता समजत. परंतु जंगलविषयक जे कायदे करण्यात आले त्यांचे स्वरूप आदिवासींना अनुकूल असे नाही. पूर्वी ते त्यांच्या इच्छेप्रमाणे जंगलातील कोणतीही जागा निवडीत आणि तेथील जंगलतोड करून त्यांच्या पध्दतीने शेती करीत. पण जंगलविषयक कायद्यांमुळे त्यांच्या हया अर्निबंध स्वातंत्र्यावर मर्यादा आली आहे. शिवाय जंगलामधील नैसर्गिक वस्तूंचाही ते आता पुरेपूर उपभोग घेऊ शकत नाहीत. वनपशूंची शिकार, मोहांच्या फुलांपासून दारु गाळणे, मधगोळा करणे, डिक गोळा करणे, इत्यादींवर जंगल कायद्यांमुळे निर्बंध निर्माण झाले आहेत. त्यामुळे आदिवासींच्या आर्थिक स्वातंत्र्यावर गदा आली असून त्यांच्या कष्टात भर पडली आहे. या संबंधात काही बाबतीत सरकारने आपले धोरण सौम्य केले असेल, तरीसुद्धा जंगल कायद्याने त्यांच्या आर्थिक जीवनावर विपरित परिणाम घडून आला आहे. 3

(क) कर्जबाजारीपणा : कर्जबाजारीपणा ही रायगड जिल्ह्याच्या आदिवासी जीवनावर दूरगामी परिणाम करणारी एक प्रमुख बाब आहे. ही आदिवासींचे जीवन पोखरून त्याला अस्थिर व परावलंबी करणारी आणखी एक समस्या आहे. काही लोकांना आदिवासींची कर्ज घेण्याची प्रवृत्ती वाईट वाटते पण ती प्रवृत्ती स्वाभाविक बनली आहे असे दिसते. काहीना ही प्रथा अप्रिय वाटते, पण ती तेथील परिस्थितीत अपरिहार्य आहे. जंगलावर उपजिवीका करणारे आदिवासी जंगलविषयक कायद्यामुळे आपल्या परंपरागत हक्कांना वंचित झाले. त्यांनी लागवडीखाली आणलेल्या जमिनींना नवीन धारापध्दती लागू केल्यामुळे सावकार व व्यापारी यांनी त्यांच्या

जमिनीवर ताबा मिळविला. त्यामुळे रायगड जिल्हयातील अनेक आदिवासी कुटूंब मालकाची कुळे शेतमजुरी, जंगलकामगार व छोटे शेतकरी बनले.⁴

आदिवासींचे खरे दुःख आर्थिक पिळवणुकीत आहे आणि ही पिळवणूक बिगार आदिवासी समाज कोणी जमीनमालकाच्या रुपाने, कोणी दुकानादाराच्या वतीने, कोणी सावकार धनिकाच्या रुपाने, कोणी विट भट्टी म्हणून, कोणी जंगल कॉन्ट्रॅक्टरच्या रुपाने तर कोणी आदिवासींचे पुढारी बनून करत आहे. प्रत्येक जण आदिवासींच्या अज्ञानाचा, दारिद्र्याचा फायदा घेण्यासाठी, मिळेल त्या मार्गाने, मिळेल त्या संधीने प्रयत्न करित असतो. त्यामुळे सावकार, दुकानादार, व्यापारी, वगैरेच्या बकासुरी प्रवृत्तीचे आदिवासी कायमचे भक्ष्य बनले आहेत. आदिवासी अडचणी आहेत असे पाहून त्यांच्यापासून अधिक फायदा उपटण्यासाठी पालेमोड पध्दतीने व दिडी दुपटीच्या पध्दतीने खरेदीचे व्यवहार सर्रास होत आहेत. आदिवासींच्या शेतमालांची लूट वर्षानुवर्षे चालली आहे.⁵

आदिवासींच्या शोषणाचे असे अनेक प्रकार प्रचलित आहेत. आदिवासींच्या पोटल्या आणि गाठोडी विशिष्ट पध्दतीने खरेदी करणे, भारी वस्तूऐवजी हलक्या किंमतीची वस्तू देणे, थोडेसे पैसे देऊन त्यांच्या जमिनीपासून कित्येक वर्षे उत्पन्न घणे हे त्यापैकी काही प्रकार आहेत. या शिवाय काही सामाजिक व धार्मिक बाबींचा खर्च ही आदिवासींच्या पाठीमागे लागलेला असतो. परंपरागत श्रद्धेमुळे तो खर्च ते टाळू शकत नाहीत. एकूण अपुरी व निकृष्ट जमीन, शेती व जंगलातील कामाची अपुरी मजुरी, बाजारभावासंबंधी अज्ञान, जमात पंचायतीचा दंड, जन्म, लग्न, मृत्यू गावजे पणा यासारख्या सामाजिक समारंभाच्या वेळी जातीगोतासाठी होणारा खर्च, संग्राहकवृत्तीचा अभाव इत्यादी सामाजिक व आर्थिक परिस्थितीच्या अपयशामुळे आदिवासी प्रामुख्याने कर्जबाजारी बनला आहे.⁶

ड) जंगल कामगारांचे शोषण : इमारती आणि फर्निचरकरिता उत्तम असलेल्या सागवानी लाकडाची झाडे रायगड जिल्हयाच्या डोंगरामध्ये मोठ्या प्रमाणात आहेत. याव्यतिरीक्त खैर, शिसव, ऐन यासारखी महत्वाची झाडे या जंगलात मुबलक प्रमाणात होतात. जंगल कॉन्ट्रॅक्टर झाडे तोडण्यासाठी आदिवासींना मजुर म्हणून कामाला लावतात. परंतु हे ठेकेदार आपल्या अधिक नफ्यासाठी आदिवासी मजुरांचे शोषण करतात. त्यांना हमखास मजूर मिळावेत याकरिता गरजू आदिवासींना अगोदर पैसे देऊन बांधून घेतात आणि पठाणीपध्दती वापरून आदिवासींकडून सक्तीने काम करून घेतात. जंगलतोडीचा, गाडीवाहतुकीचा व कोळसा वाहतुकीच्या कामाचा हिशोब अज्ञानामुळे आदिवासींना ठेवता येत नाही. तेव्हा हे कंत्राटदार आदिवासींना हातोहात फसवतात. याव्यतिरीक्त कॉन्ट्रॅक्टर आदिवासींचा सागली झाडोरा स्वस्त दरात खरेदी करतो. सरकारी नियमाप्रमाणे सागल्या झाडांची किंमत प्रथम तहसिलदार ऑफिसमध्ये भरावयाची असते. ती त्यांच्याजवळ नसते.⁷ ती रक्कम कॉन्ट्रॅक्टरदार भरतो आणि आदिवासींना उलटे पालटे हिशोब सांगून त्यांचा माल कमी किंमतीत खरेदी करतो.

इ) जमिनीचे हस्तांतरण : आदिवासी हे मागासलेले, अशिक्षित, अज्ञानी आणि असहाय्य असल्याने त्यांचा गैरफायदा धुर्त जमीनदार आणि सावकार यांनी उठविला आहे. स्वभावाने साधे भोळे व त्यात कायद्याचे अज्ञान यामुळे जमीनदार आणि सावकारांनी आदिवासी कुळांना हुसकावून लावून त्यांच्या जमिनी हडप केल्या आहेत. रायगड जिल्हयातील कातकरी / ठाकूर जमातीतील कित्येक आदिवासींच्या जमिनी गेल्या आहेत. ते भूमिहीन बनले आहेत.

फ) वेठबिगार पध्दत: आदिवासींच्या आर्थिक शोषणाचा हा प्रकार अद्याप सुरू आहे. जमीनदार आदिवासींकडून आपल्या जमिनीची मशागत तर करून घेतातच, शिवाय सर्व दृष्टीने फायद्याची असलेली जमीन ते आपल्यासाठी ठेवून बाकीची निकृष्ट दर्जाची जमीन ते आदिवासींना खंडाने करावयास देतात. भरमसाठ खंड ते वसूल करतात, सक्तीने मोफत अगर अगदी माफक बदल्यात काम करवून घेण्याची वेठबिगारी पध्दती प्रचलित आहे. सावकारांच्या घरची कपडे - भांडी धुणे, त्यांच्या समारंभाच्या दिवसात रात्रंदिवस काम करणे जंगलातील लाकडे आणून ती त्यांना फोडून देणे इत्यादी कामे वेठबिगारीनेच त्यांना करावी लागतात. सावकाराकडून उसने घेतलेले पैसे त्यांना पैशाच्या रुपाने फेडणे कधीच शक्य होत नाही. तेव्हा आदिवासी त्याची फेड कामाच्या रुपात करतात. पण कित्येक पिढ्या सावकारांच्या घरी काम करूनही हे कर्ज फिटत नाही. वडीलांचे कर्ज मुलाने आजोबाचे कर्ज नातवाने फेडण्याचा एक रुंद दंडक आदिवासी समाजात पडलेला आहे. वर्षाचे व्याज आगाऊ कापून राहिलेले पैसे हातावर ठेवणे, तारणापोटी मुलाला सावकारांच्या घरी घरगडी ठेवणे, आदिवासी स्त्रियांना मामुली मेहनतानावर सावकारांच्या घरी कामावर ठेवणे यासारखे वेठबिगारीचे प्रकार अद्याप सर्रास चालू आहेत.⁸

ग) कूळ कायद्याचे परिणाम : शासनाने केलेल्या कूळ कायद्याचे अनिष्ट परिणाम आदिवासींच्या आर्थिक जीवनावर घडून आलेले आहेत. न्यायालयीन पध्दती आणि भाषा आदिवासींना अजूनही कळत नाही. आपली जमीन आपली आहे, तिच्यावर दुस-या

चा हक्क नाही. अशी समजूत आदिवासींची होती. पण जमिनीच्या मालकाविषयीचे कूळ कायदे व जमीन महसूल कायद्यांचा कारांनी गैरफायदा घेऊन त्यांच्या जमिनी गिळकृत केल्या.⁹

औद्योगिक क्षेत्रातील आदिवासींचे प्रश्न: शासनाच्या औद्योगिक विकास धोरणामुळे रायगड जिल्ह्यातही उद्योगधंद्याचे जाळे रत चालले आहे. दुर्गम परिसरात राहणा-या आदिवासींनाही त्याचा स्पर्श झालेला आहे. अकुशल मजूर म्हणून शेकडोच्या संख्येने दिवासी स्त्री-पुरुष जवळच्या औद्योगिक वसाहतीतील कारखान्यात रोजंदारीसाठी जाऊ लागले आहेत. पण तेथेही त्यांचे शोषण नू आहे ठेकेदार त्यांच्याकडून भरपूर काम करवून घेतो व त्याचा मोबदला अत्यंत अल्प दिला जातो. त्याचबरोबर त्यांना कित्येक पायी चालत येऊन काम करावे लागते त्याचा अनिष्ट परिणाम त्यांच्या जीवनावर होत आहे.10

संशोधन
वरील संशोधन निबंधात आदिवासींच्या आर्थिक समस्या व परिस्थितीचा त्यांच्या जीवन मानाचा आढावा घेतलेला आहे. त्या दैनंदिन जीवनाचे राहणीमानाचे, उद्योगधंद्याचे व पोट भरण्यासाठी लागणाऱ्या सर्वच आर्थिक समस्या निर्माण झाल्या आहेत. त्या जीवनात जगण्यासाठी लागणाऱ्या कोणत्याच गोष्टीची शाश्वती नसते. अस्थिर जीवनपध्दती ही त्यांच्या कायमच वाट्याला लेली जाते.

संदर्भ सूची

1. चौधरी उध्दव ना. "महाराष्ट्रातील आदिवासींचे सामाजिक व आर्थिक जीवन सं. पा. आदिवासी संशोधन पत्रिका मार्च २००० पुणे, पृष्ठ क्र. ५९, ६०.
2. रायगड जिल्हा सामाजिक व आर्थिक समालोचन" २००२, अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय पृष्ठ क्र. ३२
3. "नागरिकांची सनद" आदिवासी विकास योजना, महाराष्ट्र शासन मंत्रालय विभाग, पृष्ठ क्र. १८
4. वार्षिक आदिवासी उपाययोजना २००९ - २०१०, महाराष्ट्र शासन आदिवासी विभाग पृष्ठ क्र. ४८६
5. आदिवासींच्या कल्याणासाठी (विरोधांक) माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय महाराष्ट्र राज्य जुलै २००२ पृष्ठ क्र. ०३
6. गारे गोविंद "आदिवासी संस्कृती समस्या आणि विकास आदिवासी संशोधन व प्रशिक्षण संस्था, पुणे २००२
7. बोकील मिलिंद "कातकरी विकास की विस्थापन मौज प्रकाशन, मुंबई २००६
8. प्रत्यक्ष क्षेत्र भेट अशोक वारगुडे यांची मुलाखत
9. महाजन उल्का " सर्वहरा जन आंदोलन माणगाव २००४
10. किता

